

NPH-NYTT

Bil. 3

MEDLEMSBLAD FÖR FÖRENINGEN NORDISKA PAPPERSHISTORIKER

Årg. 5 1977, Maj

Nr 2

Redaktionens adress: Ing Erik Witting, Torngatan 64, S-54200 MARIESTAD

Om ÖSJÖFORS

Av Gösta Liljedahl

Förord: Artikeln var ursprungligen avsedd som nödig information för NPH-medlemmar och andra intresserade inför Föreningens möte vid det anrika bruket söndagen den 5 juni i år, dvs tänkt som en liten "blänkare" (dock inkluderande en kort historik). Den har av den oregerlige författaren egenmäktigt utvidgats till en ganska vidlyftig överblick över framför allt brukets verksamhet under tidigare skeden men också över dess öden efter nedläggningen 1926. Mycket av innehållet är redan tidigare publicerat i den förträffliga lilla skrift om Ösjöfors, som, författad av framlidne Carl-Gustaf von Essen och vår alltjämt verkande ledamot Harry Ericson, utkom 1965. (1) Min enda ursäkt för detta grova intrång på författarrätten är 1: den omständigheten att ifrågasvarande skrift numera sägs vara rätt svårtillgänglig (ett mindre antal ex lär dock finnas kvar hos Rumskulla Hembygdsförening), 2: en förhoppning att alla som tidigare läst den totalt glömt bort vad de inhämtat och 3: naturligtvis inte kan hitta sitt ex av skriften för att dymedelst friska upp minnet ...

ÖSJÖFORS gamla handpappersbruk, anlagt 1777 och nedlagt 1926, varefter det av framlidne disponent Fredrik Esmarch, chef för och huvudsaklig ägare av AB Brusafors-Hällefors, "med inrymda maskiner och inventarier" skänktes till Tekniska Museet i Stockholm, är unikt i flera avseenden. Dels torde det vara det handbruk som längst hölls vid liv på anläggningsplatsen med sin ursprungliga inredning och verksamhet, dels är det nu absolut enda i de nordiska länderna som finns till alla delar intakt bevarat i sin ursprungliga miljö.

(1) Se litteraturlistans nr 10! Den särtryckta broschyren, här för bekvämlighets skull kallad Ö.65, vars omslag prydes med en avbildning av ett gammalt vm från Ösjöfors (detsamma som i förminskad skala återgivits på förstasidan av NPH-Nytt 1977:1 och som i illustrationerna till denna artikel återfinns som nr 5), trycktes 1965 kostnadsfritt av Vimmerby Tidnings tryckeri med papper från Silverdalens Pappersbruk, skänkt av AB Brusafors-Hällefors. "Hela inkomsten av försäljningen användes till Ösjöfors Pappersbruks skötsel och framtida underhåll." - En del av innehållet ägnades åt att orientera läsarna om själva tillverknings av handgjort papper, ett inslag som i denna artikel av utrymmesskäl helt måste förbigås. - Ösjöfors har behandlats i ett flertal tidnings- och tidskriftsartiklar. Det har roat förf att söka sammanställa en liten "bibliografi" över dessa och annan litteratur om Ösjöfors som han känner till. Listan är säkerligen ofullständig och alla kompletterande upplysningar tas tacksamt emot!

De planer som till en början hystes av Tekniska Museets ledning att flytta bruket till Skansen i Stockholm kunde gudilov, av ekonomiska skäl, aldrig förverkligas - det hade verkligen varit "att rycka en ört ur dess gröningsgrund". Sådana planer kan numera förefalla svärbegripliga, för att inte ta till starkare ord, men de grundades förvisso på praktiska överväganden av klart realistisk art. Förutom drivkraften i den då mera än nu levande "Skansen-idén" att i vällovt bevarande och folkbildande syfte flytta kulturminnesmärken till en centralt belägen visningsort, fanns det hotfulla underhållsproblemet - en flyttning till Stockholm skulle blivit dyr men förmodligen i längden billigare (för museet) än alternativet vård och underhåll av gåvan på den avlägsna och otillgängliga platsen! Tekniska Museet hade nu inte råd till vare sig det ena eller andra - hur löstes dilemmat?

Herr von Essen och Ericson har ordet (citrat ur Ö.65, s 10-11): "Den nye ägaren till Ösjöfors, Tekniska Museet i Stockholm, hade tyvärr ej erforderliga resurser för att underhålla det säregna gamla bruket, varför tidens tand gick ganska illa åt det. I oktober 1964 besökte några handpappersmakare från Tumba pappersbruk Ösjöfors. De blev mycket intresserade och tog upp frågan om brukets framtid. Till stor del tack vare lokalpressens artiklar om det gamla bruket och dess tillstånd, väcktes intresset i vidare kretsar för en insats att bevara detta säregna minnesmärke över gången tids teknik och arbetsliv. Arbetsmarknadsstyrelsen beviljade anslag för att arbete med renovering skulle kunna igångsättas under vintern 1964-1965 med hänvisad arbetskraft. Bidrag erhöles från Kalmar Läns norra Landsting, Svenska Pappersbruksföreningen och Smålands Kraft AB. Resterande erforderliga medel åtog sig Sevede kommun och AB Brusafors-Hällefors, Silverdalen, att svara för med lika delar vardera. Intresset bland befolkningen i Sevede kommun för renoveringsarbetet har varit mycket stort och från flera håll har material ställts gratis till förfogande.

Sedan sålunda den ekonomiska frågan var löst kunde renoveringsarbetet igångsättas på nyåret 1965. Det hade i stort sett slutförts på våren 1965 och efter en del smärre kompletteringar kunde det gamla bruket återinvigas hösten 1965. Drivande kraft i arbetena har varit häradsdomare Gunnar Carlson, kommunalnämndsordförande i Sevede kommun. Utan hans insatser hade arbetet ej kunnat så lyckosamt genomföras.

Skötseln och framtida underhållet har Rumskulla Hembygdsförening åtagit sig att svara för.

Renoveringen har inneburit, att spåntaket omlagts och golven, som inträngande is och vatten brutit sönder, reparerats. Holländaren har återställts i sitt ursprungliga skick och den gamla vattenrännan till vattenhjulet har återuppbyggts på en kortare sträcka. För att förhindra ytterligare framtida förstörelse genom is och vatten har Stångån utanför bruket rensats upp.

Under hela renoveringsarbetet har ansträngningar gjorts att bevara det ursprungliga, så att bruket får samma utformning, som det tidigare haft. Gamla verktyg och redskap från den tid bruket var i drift finns väl bevarade."

Det kan tilläggas att renoveringen sedan fortsatts och då koncentrerats på den närliggande pappersmakarbostaden (där förutom pappersmästaren med familj förmodligen också inhystes de flesta gesällerna och lärlingarna). Kostnaderna har bestritts genom tacknämliga anslag från såväl MoDo AB, som 1970 inköpte AB Brusafors-Hällefors med Silverdalens pappersbruk, som Sevede kommun. Därvarande VD i det senare bolaget, Carl-Gustaf von Essen, lyckades nämligen vid försäljningen utverka att av köparen en försvarlig summa (100 000 kr) ställdes till förfogande för Ösjöfors restaurering och framtida konservering, och MoDo:s villkor att kommunen skulle bidra med en lika stor summa beviljades utan tvekan av dess hedervärda fullmäktige. I v lär exteriör och övre våningen av huset ha renoverats och endast behandling av bottenvåningen återstår.

Någon beskrivning av pappersbruket, dess byggnader, inredning och maskineri samt av miljön omkring kan här inte lämnas - NPH:are och andra uppmanas livligt att genom besök på platsen själva inhämta kunskap om dessa förhållanden! Som synes av det i NPH-Nytt publicerade jubileumsprogrammet, ingår i detta också "visning av den klassiska Ösjöfors-filmen", varvid man alltså får veta också hur arbetet bedrevs vid bruket. Filmen upptogs redan 1923, då driften ännu pågick, på särdeles framsynt initiativ av dr Torsten Althin, dåvarande chefen för Tekniska Museet. Denne framstående och alltjämt verksamme teknikerforskare har på många sätt intresserat sig för Ösjöfors - se litteraturlistan!

Här bör också nämnas att i Tekniska Museet i Stockholm finns permanent utställd en synnerligen välgjord modell av brukshuset (i skala 1:20). Den är tillverkad på museets modellverkstad av Arvid Ericsson och bekostades av en viss Mr Lessing J Rosenwald, Jenkintown, Pa., USA. (2)

Till sist kan erinras om att namnet Ösjöfors i äldre handlingar alltid skrevs Ödesjöfors (Ödesjöfors och andra stavningar) och ännu 1864 så i ett geografiskt-statistiskt lexikon över Sverige samt i generalstabskartans första tryck, varav framgår att det med största sannolikhet har med adjektivet "öde" att göra, dvs betecknar det ovanligt ensliga läget i ett ödsligt skogsområde, ett faktum som står klart för varje besökare! Ja, namnet på bruket kom ju från den närliggande lilla Ödesjön, och i folkmun blev det nog rätt snart de mera lättuttalade Ösjön och Ösjöfors, vilka så småningom också slog igenom i det officiella namnbruket och nu har hundraårig hävd. Lustigt nog använde familjen Dristig redan på 1780-talet kortformen Ösiöfors i brukets vm, men till synes utan undantag i handlingar (mantalsuppgifter o d) alltid den längre och ålderdomligare namnformen.

Nu till brukets historia! Följande anteckningar baseras som vanligt på studier av framför allt mantals- och husförhörslängder, länsräkenskaper och - i någon mån - på de årsberättelser som till en början hallrätterna, senare kronofogdarna (via länsstyrelserna) insände till Kommerskollegium. Den senare värdefulla källan har jag tyvärr inte medhunnit att utnyttja som sig borde, bara från perioden 1863-90 föreligger kompletta uppgifter. Från tiden dessförinnan har jag måst nöja mig med att återge Gustaf Clemenssons i BoP publicerade siffror från 1831 och 1850. (3) Några notiser om brukets många vm skall också meddelas jämte illustrationer av dem - de utgör ett intressant kapitel, som jag hoppas kunna återkomma till i annat sammanhang.

Först några inledande allmänna reflexioner. En sammanhängande utförlig historik om Ösjöfors är av naturliga skäl ännu oskriven. Det var ju bara ett av de många små familjeägda, med jordbruk kombinerade handpappersbruk som under 1800-talets förra hälft fanns spridda över södra Sverige, överallt där lämpliga vattendrag med goda forsar kunde ge den nödvändiga drivkraften. Efter 1850, då pappersmaskinerna definitivt trängde undan det gamla hantverket, nedlades de ett efter ett. Endast de bruk som redan under handtillverknings-tiden blivit mera betydande företag - Klippan, Lessebo, Grycksbo och några andra - hade råd att anskaffa sådana maskiner och om- och utbygga för storindustriell verksamhet. Inga jubileumsfestskrifter ges ut för att hugfästa minnet av småföretagens mödor och vedermödor, de har skenbart försvunnit.

(2) Vem den ädle donatorn egentligen var (är?) och hur hans intresse för Ösjöfors uppkommit, är mig i skrivande stund tyvärr obekant.

(3) Nämnade i mina tidigare Långaryds-artiklar i NPH-Nytt.

Tack och lov bara skenbart - deras redbara gärning finns dock bevarad just på det material som de själva framställde! I tusentals handlingar och "längder" av olika slag finns i våra arkiv deras verksamhet redovisad in i minsta detalj - låt vara att dokument med sina "torra data" aldrig kan fånga människan bakom dem, som en roman eller film kan - redo att upplysa den intresserade forskaren om vad som hänt!

Finns det då "intresserade forskare" och finns det intresse hos en större allmänhet utanför de egentliga forskarnas rätt snäva krets? Jo, det kan man nog säga - det vore både orättvist och orealistiskt att inte beakta den ganska intensiva bygde- och släktforskning, som pågår i hela vårt land, och som i mån av allmänna intresse också offentliggöres i hembygdstidskrifter, genealogiska och andra publikationer - den uppbares av ett allt starkare naturligt behov hos den yngre generationen att söka efter sina "rötter" i ursprungsmiljön, att få veta något om sina förfäder. I arkivens gömmor finns alltså alla våra pbruks historia bevarad, dvs så mycket som kan belysas med dokument - det gäller "bara" att leta fram och sammanfoga uppgifterna till läsbara framställningar, när intresset för sådana föreligger ... Tid efter annan kommer väl bygde- och släktintresse att driva fram mer eller mindre grundliga monografier över många av de nu bortglömda mindre brukena, men närmast torde en översiktlig framställning av hela den svenska handpbrukshistorien vara önskvärd. Först när man fått en överblick över hela området och politiska, ekonomiska, sociala, kulturella och personella sammanhang någorlunda utretts, kan man med fördel ägna sig åt intresseväckande detaljer. Det är också troligt att en dylik översikt kommer att stimulera detaljintresset.

Det kan med detsamma sägas att en sådan också sedan åtskilliga år är under förberedelse. Ett speciellt incitament till detta företag har varit "pappershistorikernas" stora intresse för de s k vattenmärken, som alltsedan 1200-talet regelmässigt förekom i det handgjorda papperet som en sorts fabriksmärke - de är i och för sig ett intressant studieobjekt, men framför allt har de blivit ett instrument för att datera eljest odaterade (jämte- eller falskdaterade) dokument och har därigenom väckt historikernas intresse och givit upphov till en "historiens hjälpvetenskap", filigranologi kallad, vid sidan av äldre etablerade sådana: diplomatik (urkundslära), heraldik, numismatik, paleografi m fl. En ordentlig kartläggning av svenska pbruks vm - uppgående till kanske 10 000 eller flera - har ansetts påkallad, och den kan inte göras utan att man får en klar överblick över de ca 140 ~~håndbrukens verksamhet~~.

Till Ösjöfors igen! Den särställning som Ö av bekanta skäl intar bland de forna småbruket gör att man kan hoppas på att just detta bland hundratalet gelikar kan bli föremål för den första brukshistorik överhuvud taget, som tillfredsställande behandlar alla aspekter, sålunda även den "filigranologiska", dvs kommer att nöjaktigt redogöra också för brukets vm. (4) Med dessa vm är, som jag ofta framhållit, namn och data på brukens arrendatorer

(4) Gustaf Clemenssons monografier över Klippan (1923) och Lessebo (1954), Bertil Boethius' över Grycksbo (1942), Björn Helmfriids över Holmens Bruk ("Holmenöden" 1954), Nils G Wollins över Hargs Bruk ("Industrierna vid Hargs ström" 1943) för att nämna några av de största och bästa, är mönstergilla i många avseenden - de har otvivelaktigt motsvarat just de önskemål som uppdragsgivarna uppställt - men har ur rent pappershistorisk synpunkt brister och luckor som en modern phistoriker icke kan vara tillfreds med.

("pappersmakarna"), anställda pmästare (5) och gesäller oftast intimt förbundna, eftersom personnamnen nästan regelmässigt i form av initialer användes som väsentliga element i märkena. Detta framgår klart av den summariska förteckning på pmästarna vid Ösjöfors, som jag avslutar min artikel med, av vilka minst 9, troligen flera, lämnat sina namn eller initialer i form av vm i brukets papper.

Ösjöfors pbruk eller rättare dess upphovsman, "afskedade trumslagaren" LARS DRISTIG, f 1727, erhöill på vanligt sätt efter ansökan hos Höglofliga Commerce Collegium av detta sitt privilegium 10/6 1777. När och hur själva anläggningen försiggick är icke utrett - mantalslängder saknas under en tioårsperiod fram till 1783, husförhörslängder ända fram till 1789 - men en notering i den bevarade ministerialboken 1771-1800 upplyser oss om att Lars Dristig i varje fall bodde på hemmanet Norrhult i Rumskulla sn från och med 1772 och att bruket i september 1781 som pmakare hade Petter Widerström, f omkring 1744, medlem av en känd pmakarsläkt, vid denna tidpunkt gift och fader till flera blivande pmakare. Han hade som 19-åring varit lärling eller gesäll vid Helgerums (eller Gölpa som det då kallades) pbruk i Vestrums sn i Kalmar län, senare gesäll vid Totebo bruk i Fliseryds sn 1776-77, varefter uppgifter saknas just under åren 1778-80 - misstanken ligger nära att han då kommit till Ösjöfors och blivit dess förste pmakare. Någon gång under våren 1882 avlöstes han (hans vidare öden har icke utforskats) av en f d gesällkamrat från Totebo, den fyra år yngre Zackarias Lönberg, som kvarstannar tre år som pmästare på Ösjöfors. (6)

År 1783 nämns en Dristig som gesäll vid bruket, det är ovisst om därmed avses den äldste brodern Samuel, f 1752, eller den yngste Johannes, f 1759; i varje fall lämnar Johannes Ösjöfors och tar 20/4 detta år anställning som gesäll vid Totebo bruk. Nästa år, 1784, nämns ingen av bröderna som aktiv vid bruket (en lärogosse Samuel förekommer där och kan naturligtvis vara identisk med S Dristig, som möjligen var i behov av ytterligare utbildning under den nye mästaren Lönberg). Följande år, 1785, är Johannes hemma igen på Ö och uppträder då som "factor", en vid pbruken mera sällan förekommande befattning, varmed förmodligen avsågs en ej yrkesutbildad person som, jämställd med fackmannen-mästaren, skötte brukets affärer. Johannes kvarstår som faktor i åtta år utan någon mästare vid sin sida och torde sålunda varit ensam driftsledare. År 1892 kommer till bruket en gesäll, Carl Holmström, vilken nästa år nämns pmästare, och Johannes blir då endast gesäll. Samuel Dristig däremot gör ett avbrott på gesäll- eller lärlingsbanan, han nämns i mtlslängd-

(5) Titeln "pappersmakare" tillades i regel arrendatorer av bruken (dvs om dessa själva ledde driften, vilket vanligen var fallet), "pappersmästare" kallades egentligen kvalificerade driftsledare som var anställda mot lön. Denna distinktion uppehölls dock ingalunda konsekvent utan titlarna blandades ofta hur som helst - samma person i samma ställning kallades inte sällan i olika längder såväl pmakare som pmästare. Hur förhållandena var vid Ösjöfors under dess första decennier fram till ungefär 1810 är oklart, men sannolikt var både pmakare och pmästare lika med arrendatorer. Vissa snabba växlingar i pmakar-listan (se denna!) gör dock forskaren osäker; förhållandet diskuteras längre fram i texten.

(6) År 1887 var Lönberg kvar vid bruket men då som - lumpsamlare! Hans bana som mästare tog dock icke detta snöpliga slut, ty han förekommer senare vid bl a ovannämnda Gölpa pbruk som pmästare 1792-1803 och gör med bibehållen mästartitel ett par kortvariga besök 1788 och 1803 i Rumskulla (kanske tillfälligt anställd vid Ö). Han dör slutligen i Rumskulla, ensam och "fattig" i en stuga 1820.

erna 1785-87 "Pappersbruksidkare" och förefaller sålunda ha varit brukets egentlige chef. Fadern Lars tog tydligen efter själva anläggningen föga befattning med bruksdriften, nämns pappersbruksägare eller brukspatron och bor stillsamt hos sonen Samuel i Norrhult; han är icke ens delägare i hemmanet. Mellansonen Petter ägnar sig uppenbarligen helt åt gårdens jordbruk; till sin död 1815 nämns han aldrig i samband med pbruket. År 1788 blir "Pappersbruksidkaren" Samuel igen, något överraskande, gesäll vid bruket och kallas så t o m år 1793 (med undantag av 1790 då han plötsligt fungerar som "arbetskarl" - veterligen den enda gång före 1850, då denna benämning används vid Ösjöfors). Fr o m 1794 förekommer han inte i samband med bruket utan bara som "fabriqeur", "pappersbruksägare" eller "brukspatron". Johannes Dristig har vi nyss sett 1793 "degraderas" från faktor till gesäll, nästa år är han däremot "pappersmakare" och hittillsvarande pmakaren Holmström är gesäll! Därefter börjar en 10-årig sannskyldig cirkus vid bruket, då pmakare och gesäller oavbrutet byter befattningar med varandra, en sällsam "skiftesgång" som ger anledning till funderingar. Läsarna hänvisas till tabellen efter texten, där de olika turerna i denna runddans är nödortfikt noterade. Alla deltagare finns nämligen inte med bland de uppräknade pmakarna utan vissa personer, enbart angivna som gesäller, måste med största sannolikhet under kortare perioder - så korta att vederbörandes tjänsteställning inte hunnit registreras i årets längder - ha tjänstgjort som mästare eller dessas vederlikar (kanske under tillfälliga vikariat?).

Den ideliga växlingen på ledarposten är intressant. Var de i mtlslängderna registrerade pmakarna, som eljest var regel, verkliga arrendatorer, som mer eller mindre frivilligt efter något år avträdde arrendet till förmån för en kamrat, eller bildade gesällerna någon sorts bolag, där delägarna i tur och ordning beklädde posten som "VD"? Av tabellen ser vi att Johannes Dristig 3 ggr tjänstgjorde som pmakare, Gustaf Boman inte mindre än 5 ggr, innan han 1908 bevisligen som "arrendator" övertog bruket, Carl Holmström 1 gång, Lars Blomberg 1 gång, Jonas Liljedahl 1 gång, innan han också blev "riktig" arrendator. (7) Teorien om någon sorts "kooperativ rörelse" vid Ösjöfors under tioårsperioden 1793-03 får ett visst stöd i att avpoletterade pmakare efter sitt "ämbetsår", eller mellan sådana, inte lämnar Ösjöfors utan oftast kvarstannar som gesäller: Johannes Dristig själv fram t o m 1803, Holmström i 3 år, Boman i 4 år, Blomberg i 4 år, Liljedahl i 2 år. Därmed må vara hur som helst, faktum är att något liknande fenomen icke iakttagits vid något annat pbruk. Det verkar därför rätt förbryllande, men tanken på frivilligt organiserad samverkan ligger nära till hands - man får ett intryck av gott kamratskap och trivsel på Ösjöfors!

Gustaf Boman dog i maj 1817, och under några år bytte bruket arrendatorer lika raskt som kring sekelskiftet. Johan Petter Svahn, som hade flera bröder i samma yrke, blev mera stadigvarande och styrde Ösjöfors i 17 år. Under sitt sista år 1837 delade han till en början "makten" med Carl Johan Lindqvist, av pmakarfamilj och känd från flera andra bruk, bodde sedan något år "till hus" (= inhyses) och dog i augusti 1818. Lindqvist blev inte gammal som arrendator; redan 1838 nämns ett nytt par på posten: C A Borell och C J Liljeberg. De sitter kvar till 1840, då en ny kombination uppträder:

(7) Ordet "arrendator" nämns, såvitt jag kunnat utröna, icke vare sig i längderna eller i pmakarnas egna uppgifter förrän 1810, då Gustaf Boman i mtlslängden är "pappersmakare och arrendator". Trovärdiga uppgifter från olika håll styrker dock uppfattningen att åtminstone även Jon(as) Liljedahl var verklig arrendator 1804-07.

C P Blomqvist och nyssnämnde Liljeberg som delar arrendet även 1841, År 1842 är Blomqvist ensam och Liljeberg är borta, 1843 är Blomqvist fortfarande arrendator och den då blott 30-årige Liljeberg har kommit tillbaka "till hus", där han med familj är kvar ännu 1854 (där förf:s forskning upphört). Liljebergs hustru hette Anna Dristig, f 1816. Någon släktskap med familjen Dristig i Norrhult har icke kunnat beläggas och behöver naturligtvis inte förutsättas - namnet var väl inte så sällsynt som soldatnamn. Anna Dristig fick med sin make under åren 1836-46 fem barn. Som högst märkligt kan betecknas att omkring 1850 i husförhörsräkningen anges att de fyra äldre barnen, tre flickor och en son, f 1843, alla "läsa språk" (vilket var en vanlig omskrivning för högre skolgång men också kunde betyda privatundervisning)!

År 1844 ersätts Blomqvist som arrendator av Anders Bergholm, som närmast kom från Mariédals pappersbruk i grannsocknen Södra Vi, där han var född 1798. I S Vi fanns inte mindre än tre pbruk, alla tre anlagda 1814-15, nämligen Bråneholm (anlagt 1814 av pmästaren Carl Holmström som vi mött i Ö:s annaler), Gustafsholm och nämnda Mariédal. Bergholm hade varit lärling och gesäll vid Gustafsholm, pmakare och arrendator i Mariédal fr o m 1844. Hans far var soldat och hette Holmberg; sonen går som lärling under detta namn men ändrar, när han blir gesäll, namnet till Bergholm!

Han hinner bara med två år vid Ö, innan han dör 1846, och hans tre söner Per August, f 27, Constans Malachius, f 30 och Carl Ludvig, f 33, övertar arrendet. August överlämnar det dock snart till bröderna och kvarstår som "arbetare" vid bruket fram till 1856, då han lämnar orten. År 1867 inköpte Constans och Ludvig bruket av dåvarande ägaren Gustaf Tillberg, och Ösjöfors förblev nu i familjen Bergholms ägo till dess det 1926 inköptes av Fr Esmarch och som kulturminnesmärke donerades till Tekniska Museet. Ludvig Bergholm levde ännu 1924, då han 91-årig alltjämt pysslade med ett och annat vid bruket. Hans söner Albin och Ernst, f 1884, skötte driften in i det sista med hjälp av en och annan arbetare.

Vi återvänder till familjen Dristig. Gamle bruksgrundaren fader Lars avled 1800; han hade tydligen redan några år tidigare överlämnat pbruket till äldste sonen Samuel och levde nu på undantag. I "dödsboken" uppges hans levnadsålder till 63 år men det måste vara en felskrivning för 73, då 1727 alltid angivits som födelseår. Hans hustru Maria, f i Rumskulla 1715, dog 1803 och blev sålunda mycket gammal. Än äldre blev den nye brukspatronen Samuel, som dog först 1841 vid nära 90 års ålder. Han var då sedan tio år tillbaka gift för andra gången! Hans första hustru Juliana Sofia, f Heldenstedt, med vilken han varit gift sedan 1782 i ett barnlöst äktenskap, hade 89-årig avlidit i oktober 1830. (8) Redan följande år gifte den raske äld-

(8) Juliana H-dt var faster till Jon Liljedahls hustru Christina Charlotta Heldenstedt vilket rent allmänt illustrerar släktförbindelsernas roll i brukslivet. Jon L-hl (förf:s farfarsfarfar) kom till Ösjöfors 1798 som "lärogossen Jonas (Pettersson)" f 6 i sällskap med sin 6 år äldre barndomsvän gesällen Jonas Cederdahl, förf:s farfarsmorfar!, blev följande år "gesällen Johan Liljedahl" och gifte sig på Ö 7/5 1801 med "jungfru Charlotta Heldenstedt". Hon var då sedan något år "hushållerska i Ö-fors", men de unga tu kände troligen varandra tidigare från bådas anställning vid Totebo bruk. I vigselräkningen noterades dessutom: "Som Brudgummen föll in uti en så häftig sjukdom, att fara var om hans lif, lystes 3nne gång. på en och samma dag, nemligen d. 3 Maji, hvarefter vigslen förrättades vid hans sjuksäng d. 7 i samma månad." Den unga hustrun (båda kontrahenterna var födda 1779) nedkom redan i juni med en dotter, vilket föranledde böter för "pappersmakaren Jonas L-hl i Ösjöfors för otidigt sängalag" (1 Rd, 16 Sk). Paret fick så småningom ytterligare 7 barn, som nådde vuxen ålder.

ringen om sig, nu med en tjugo år yngre dam - dock 60 år - Ulrika Sofia Löfgren, vilken i sin tur överlevde sin make (hur länge är obekant). Det gamla paret synes 1840 ha upptagit en 14-årig flicka Juliana Sofia Norgren från Linköping som fosterdotter.

Mellansonen, Petter Dristig, avled, som redan nämnts, 60-årig år 1815 som välbestäld hemmansägare (ehuru alltid kallad "dräng" i mtlslängder och som dopvittne); förutom 1/6 av Norrhult ägde han "1/4 i Ödesjö Qwarn" (tänligen stor, med två par stenar; brodern Samuel ägde samma år 3/4 av den) och "1/32 i Måsjöhult belägit i Calmare län och Södra Wij Socken", allt enligt egen uppgift 10 augusti 1810.

Yngste sonen Johannes, som vi tidigare följt i skiftande befattningar som gesäll, faktor och pmakare t o m 1803, lämnade då Ösjöfors för obekant ort. År 1809 återfinnes han emellertid som gesäll vid Blomsfors pbruk i Horns sn (anlagt 1800 av f d gesällen och pmästaren vid Ösjöfors, Lars Blomberg, som avlidit 1807). Som gesäll kvarstannade Johannes här i 6 år, varefter han under åren 1815-16 arrenderade 4/9 av bruket (den del som tillhörde Lars Blombergs två omyndiga söner). Följande år var han åter gesäll vid Blomsfors, nu vid den 1/18 som ägdes av Lars Blombergs omgifta änkas nye make Johan Rydlander (tidigare gesäll vid Ö, nu pmakare på annat håll) och som arrendator av denna del uppträder nu hans egen son Adolph Lorentz Dristig, f hemma i Rumskulla 1888! Sammanhanget må synas invecklat, men det beror kanske på att läsaren (om han/hon kunnat hänga med så långt ...) hittills inte informerats om att vår Johannes sedan 1887 var i äktenskap förenad med en viss Lovisa Beata Blohm, som under åren 1788-1802 skänkt honom 6 barn (ett avlidet i späid ålder), varibland just denne plötsligt uppdykande son Adolph. Denne hade som lärgosse haft anställning vid Blomsfors 1806-08, sedan varit gesäll ett år hemma i Ösjöfors, därefter 1810-14 som gesäll varit arbetskamrat med fader Johannes, därefter varit gesäll under fadern-arrendatorn 1815-16 och var nu som egen 18-dels-arrendator faderns förman! Efter detta lämnar dock både far och son Blomsfors, och Johannes Dristig har sedan inte kunnat spåras. Om Adolph Dristig däremot vet man att han efter sejourer vid bl a Lessebo, Helgerum (Gölpa) och Gustafsholm i S Vi 1835 återvände till Ösjöfors och där var gesäll till omkring 1840, varefter han blev f d gesäll och bodde "till hus". År 1847 flyttade han till S Vi, och därefter saknas vidare uppgifter. Inte heller hans fyra systrars öden har efterforskats.

Mycket kunde tilläggas om mästare och gesäller vid Ösjöfors, för antecknat material tryter sannerligen inte, men det sagda får räcka. Av de ca 90 gesällerna vid bruket fram till 1850 blev minst 25 mästare och "fabrikörer" vid Ö och/eller annorstädes, en ganska hög procent som tycks vittna om att där fostrades goda pappersmakare.

Kvaliteten på tillverkat skrivpapper var aldrig, av bevarade arkivalier att döma, direkt dålig men fram till ungefär 1812 tänligen grov, en egenskap som det dock delade med de flesta produkterna från andra svenska småbruk. Från denna tid förbättrades kvaliteten hos det svenska papperet märkbart, väl beroende på effektivare malnings- och glättningsmetoder och -maskiner. Även de dittills ganska primitivt tilltötade vattenmärkena - i synnerhet bokstäverna, vilkas "trädfigurer" uppenbarligen förfärdigades hemma vid bruket, medan mera komplicerade figurer nog erhöles från någon professionell "formbindare" - fick nu betydligt elegantare formgivning, vilket kanske framgår av bifogade illustrationer.

Några korta kommentarer till dessa, som i övrigt får tala för sig själva. Att de ständigt förekommande bokstäverna Ö F (oftast bara O F !) betyder Ösjöfors

är klart, och att J D och G B står för Johan Dristig resp Gustaf Boman torde också vara lätt att gissa. Den svårsläsliga "namnteckningen" i nr 4 är "C Holmström"; han återkommer omkr 1812 med sina initialer C H i nr 29. L B B i nr 13 och nr 14 är Lars Blomberg, I H M är Jonas Hesselman, I L D är identisk med Jon(as) Liljedahl, N S G (bokstäverna vändes inte sällan uppochner eller bakochfram!) är Nils Strömberg, J E B betyder Johan Edberg och P S givetvis Petter Svahn. Anders Bergholms signatur var A B H, men det är osäkert om han någonsin använde dessa initialer vid Ösjöfors, varför de inte förekommer här. Till bilderna fogade årtal betyder inte deras första framträdande, utan är bara det avritade exemplarets årtal. Detta som utvalts p g a märkets tydlighet, kan sålunda vara från senare år, varjämte naturligtvis måste ihågkommas att samma märke återkommer i flera på varandra följande formpar. De många G B - O F på sid 19 (bilderna nr 19-26) har medtagits just för att visa hur många par med samma märke som kunde användas samtidigt (eller i dokument uppträda samtidigt); de utgörs av 6 olika par med mycket tydliga skillnader också mellan "tvillingarna"!

Här har talats vitt och brett om Ösjöfors' historia under 200 år, om dess ägare, arrendatorer och övriga personal, om vattenmärkena i dess papper m m, men om det viktigaste, dess produktion, har föga, nej intet alls, sagts! Nu är det visserligen så att produktionsresultat, priser och affärsverksamhet överhuvud taget mindre intresserar förf än de kulturella, personella och filigranologiska aspekterna, men en pappershistoriker måste helt enkelt också syssla en hel del med de ekonomiska realiteterna, även om han på det området känner sig rätt okunnig och vilsen. Låt oss alltså kasta en om än flyktig blick på dessa förhållanden vid Ösjöfors!

Flyktigheten beror uteslutande på att tiden inte räckt till för verklig forskning på området, det är jag angelägen att understryka, icke på ett otillbörligt negligierande av ekonomiska faktorerens betydelse. Men att syssla med ett pbruks ekonomiska historia innebär ju inte "bara" - även det tar mycken tid och möda - att plocka fram siffror om dess produktionsinriktning och -resultat, utan man måste också ha goda kunskaper om bakgrunden till siffrorna, det allmänna ekonomiska läget i (åtminstone) vårt land, känna till pbrukens speciella villkor, så att man kan anställa jämförelser med andra bruks produktion osv, kort sagt ha en viss "ekonomi-historisk" grundskolning för att kunna bedöma de siffror som Kommerskollegiums förut nämnda årsberättelser erbjuder. Den har inte förf (ännu!), och dessvärre har ett alltför tråget sysslande med Ösjöfors' vm, pmästare och gesäller inte lämnat tillräcklig tid över för att ens kamma fram de produktionssiffror som är tillgängliga. Förutom, som redan nämnts, Gustaf Clemenssons i BoP publicerade statistik för åren 1831, 51 och 70 jämte egna anteckningar från perioden 1863-90, har jag bara hunnit registrera siffror för år 1806, vilket magra material strax skall något kommenteras.

Först en kuriös detalj i förbigående: I sin statistik från år 1831 har Clemensson icke observerat att Ösjöfors upptas två gånger bland pbruken, först i Kalmar län (med modern stavning), sedan i Östergötlands län (då av Cl. benämnt Ödesjöfors, men i originalet "Ödsjöfors") med - obetydligt - avvikande siffror! En undersökning har gett vid handen att detta inte är en engångsföreteelse. Redan 1806 och förmodligen tidigare har "Hall och Manufactur Rätten i Wimmerby" ansett Ö höra till dess intresseområde och har åtminstone ända in på 1840-talet fortsatt att avkräva bruket besked om ägare, arbetsstyrka, produktion och beskattning och har också fått utförligt sådant. Samtidigt, i varje fall senast från och med 1829, lämnade man från Ö en liknande rapport till kronofogdekontoret i Drättinge i dåvarande Linköpings län, dock med något magrare innehåll och ofta med avvikande siffror! Redan 1829 korsade

en förargad tjänsteman i Kommersekollegium över uppgiften från Vimmerby med tillskriften "tillhör Linköpings län", men det hjälpte som sagt inte, den nitiska Hallrätten i Vimmerby fortsatte oförtrutet att hålla sitt vakande öga över Ösjöfors - antagligen till 1846, då hallrätterna avskaffades. Kanske berodde denna sällsamma dubbla bokföring och rapportering på att både ägare och arrendator var på sitt håll lämnade uppgift men det är märkvärdigt att man inte kunde samsas om siffrorna.

Alltnog, 1806 producerade mästaren Liljedahl, 3 gesäller, 2 lärgossar och 4 lumpsamlare 25 Ris Skriftpapper N:o 1 à 1 Rd, 150 Ris Konzeptp N:o 2 à 32 Sk, 100 Ris Säre D:o N:o 3 à 20 Sk, 15 Ris Cardusp N:o 4 à 1 Rd 16 Sk samt 400 Ris Maculatur à 8 Sk, summa 690 Ris till ett sammanlagt värde av 253 Rd. Kommentar: Nära 40 % av tillverkningen vid Ö bestod alltså vid denna tid av skrivpapper i olika kvaliteter, vilket nog var normalt vid småbruken. Då siffror från andra bruk saknas, kan inga jämförelser med dem göras betr kvantitet och värde. Upplivningsvis kan meddelas att karduspapper var en sorts grovt, vanligen gulbrunt omslagspapper, gjort av sekunda lump. Namnet torde komma av att det till en början användes till påsar för kanonernas krutladdningar. Trots sin enkla beskaffenhet stod det som synes rätt högt i pris (någon förklaring till det kan förf inte lämna) och blev så småningom den mest lönande produkten för småbruken.

År 1831 tillverkades vid Ö enligt Vimmerby-uppgiften av 6 arbetare (kronofogden uppger 9 st) 488 ris skriv- och 540 ris karduspapper till ett sammanlagt värde av 1902 Rd Bko, alltså nu 47 % skrivpapper. Sverige hade då 91 handbruk, varav 81 tillverkade skrivpapper jämte andra sorter. Bland dessa 81 kommer Ö betr produktion av skrivpapper som nr 50, betr värdet av detta som nr 46, dvs bruket hävdar sig mycket gott bland sina gelikar. I totalt produktionsvärde ligger Ö som nr 66 bland rikets alla 91 pbruk, även det inte så dåligt rutet bland konkurrenter med likvärdiga förutsättningar!

Under 30-talet tycks av några hastiga stickprov att döma proportionen mellan tillverkat skrivpapper och grövre sorter ha varit ungefär "fifty/fifty", men 1850 har tillverkningen av finare sorter definitivt gått ned. Då producerades av brukets 3 arbetare endast 12 ris skrivpapper, värde 36 Rd Bko, mot 912 ris "karduspapper m m", värdet till 1027 Rd, vilket placerar Ö i absolut bottenläge bland 74 skrivpappersproducerande konkurrenter, dock som nr 34 ifråga om kvantitet och som nr 49 betr värde bland karduspapperstillverkarna (många pbruk tillverkade också ännu grövre pappliknande sorter, "förhydningspapper" och annat). Ser man till det totala värdet av produkterna har Ö bland alltså 91 bruk nu en betydligt blygsammare position än tidigare: 7 bruk är mindre, 7 lika stora och 77 st alltså större.

År 1870 tillverkades med bara 2 arbetare inget skrivpapper alls och 460 ris "kardus m m", värde 760 Rd, + 200 st (ej ris) "diverse sorter förhydningsp m m" värde 40 Rd. Då fanns bara 54 pbruk i gång i riket (varav naturligtvis flera "maskinbruk"; dessa höll dock i regel igång handtillverkning i liten skala) och Ösjöfors ligger nu betr värdet av produkterna som nr 4 "från botten".

Uppgifterna från perioden 1863-90 visar hur det lilla bruket med sina 2-3 mantalsskrivna arbetare (medlemmar av familjen Bergholm) jämte till en början ett par tre, senare vanligen 1, icke mtlsskrivna arbetare (mer eller mindre tillfällig extra arbetskraft rapporterades säkerligen icke) trots allt kunde hålla igång och få sin knappa försörjning på en kvantitativt rätt blygsam produktion av enklaste pappers- och pappsorter, av vilka "Hvit Maculatur" synes ha varit toppkvalitet. Som andra sorter nämnes makulatur, vit och grå kardus, presspapper, bokbindar- och förhydningspapp, "flock", "valsull".

Tillverkade kvantiteter rör sig om 800 - 1000 ris om året med ett genomsnittsvärde som sakta sjönk från ca 1500 kr 1863 till ca 600 kr 1890.

Allteftersom tiden gick, nedlades det ena handbruket efter det andra, men lilla Ösjöfors höll sig idogt och segt kvar bland de överlevande, tills det som sista man på skansen äntligen 1926 måste ge upp kampen ... Man är innerligt glad åt den heder som nu genom restaurationen vederfarits Ösjöfors att som symbolisk företrädare för alla de gamla handbruken få visa oss hur det såg ut på dem och vilket fint hantverk som där utövades!

KRONOLOGISK FÖRTECKNING ÖVER PAPPERSMAKARE OCH PAPPERSMÄSTARE VID ÖSJÖFORS
enligt mantals- och husförhörslängder

1778?-1782	Petter Widerström (i Ministerialboken - längder saknas. Se texten!)
1783-1786	Zackarias Lönberg
1785-1792	Johannes Dristig ("Factor")
1793	Carl Holmström
1794	Johannes Dristig
1795	Gustaf Boman
1796	Lars Blomberg
1797	Gustaf Boman
1798	Johannes Dristig
1799	Gustaf Boman
1800	Johannes Dristig
1801	Gustaf Boman
1802	Jon(as) Liljedahl
1803	Gustaf Boman
1804-1807	Jon(as) Liljedahl
1808-1817	Gustaf Boman
1817	Johan Edberg
1817-1818	Samuel (Olofsson) Forsell
1819	Nils Sanderholm (Landerholm?)
1820-1837	Johan Petter Svahn
1837	J P Svahn & Carl Johan Lindqvist
1838-1839	Carl August Borell & Carl Jacob Liljeberg
1840-1841	C J Liljeberg & Carl Petter Blomqvist
1842-1843	C P Blomqvist
1844-1846	Anders Bergholm
1846	Alexander Lindstedt
1846-1847	(August Bergholm) Constans Malachius Bergholm Carl Ludvig Bergholm

(1867 inköpte bröderna Constans och Ludvig Bergholm Ösjöfors, varefter det drevs gemensamt av dem och deras familjer fram till 1926.

Förutom ovanstående i mtlslängderna registrerade pmakare har följande personer troligen emellanåt under kortare perioder tjänstgjort som mästare vid bruket (enl titulatur i ministerialbok eller husförhörslängd; datum utsatt då så varit möjligt), fastän de antingen i mtlslängden stått som gesäller eller icke alls varit medtagna där.

X Jonas Cederdahl	19/4 1800 (dop av eget barn)
Jonas Liljedahl	14/5 1801 (" " " ")
Jonas Hesselman	1801-03 (i husf-längden AI:3 för denna period, utan ändring)
Carl Holmström	21/10 1892 (eget barns dop), 19/6 1808 (dopvittne), 6/2 1810 (eget barns dop), 15/3 1812 (dito), 20/9 1812 (dopvittne). Obs! 9/5 1808 är han enl mtlslängden "gesäll" och kallas också så som dopvittne.
Erik Ahlström	21/10 1821 (eget barns dop). A-m var J P Svahns svåger.
Johan Edberg	16/12 1821 (dopvittne)

Dessutom har en gesäll vid bruket, ej nämnd i annan befattning, nämligen Nils Strömgren under sin anställning där efterlämnat sina oförtydbara initialer i Ösjöfors-papper, vilket klart tyder på att han under en tid tjänstgjort som mästare.

KRONOLOGISK FÖRTECKNING ÖVER DIVERSE LITTERATUR (MEST TIDSKRIFTS- OCH
TIDNINGSARTIKLAR) RÖRANDE ÖSJÖFORS

- Förkortade tidningsnamn: GHT = Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning
SvD = Svenska Dagbladet
VbT = Vimmerby Tidning
ÖC = Östgöta Correspondenten
1. TORSTEN ALTHIN: Terminologien vid Ösjöfors pappersbruk.
Svensk Papperstidning årg 28 (1926), s 391-393.
 2. ERNST LILJEDAHL: Anor och minnen II, s 30-38. Linköping 1930.
 3. [F NILSSON]: Pappersbruket i Ösjöfors flyttas till Stockholm.
Skall i Tekniska Museet visa den miljö, i vilken
forna tidars arbete utfördes.
Svenska Pappersindustriarbetaren årg 11 (1931),
nr 2, s 14-16. - Undert.: Fr.N.
 4. TORSTEN ALTHIN: Ösjöfors, Schwedens älteste noch bestehende Papier-
mühle. Tidskriften PAPIERGE SCHICHTE 1959:4, s 43-48.
Mainz 1959.
 5. Ceeny (GÖRAN KARLSSON): Multnande kulturvärden i Rumskulla skall räddas.
VbT 19/10 1964.
 6. Sverick: Aktion att rädda Ösjöfors bruk planeras av Silver-
dalens direktör. Oskarshamns-Tidningen 12/11 1964.
 7. Yorrick
(GUNNAR E SANDGREN): Sveriges sista handpappersbruk står och ruttnar ned.
SvD 19/11 1964.
 8. Smärre notiser rörande Ösjöfors. VbT 21/12 (2 st), 22/12 1964.
 9. Jonas: Ekonomisk hjälpaktion för att rädda småländskt
pappersbruk. Smålandstidningen 1964 (datum saknas).
 10. CARL-GUSTAF VON ESSEN och HARRY ERICSON: Tillverkning av papper vid Ösjöfors gamla hand-
pappersbruk. Årsboken Kalmar län 1965.
Även särtryckt som broschyr. Vimmerby 1965.
 11. Smärre notiser om Ösjöfors. SvD 26/9, 27/9, 29/9 1965.
 12. Ax: Nu har Rumskulla mer än nationalpark - landets enda
handpappersbruk invigt. ÖC(?) 27/9 1965.
 13. Boloff: Gammalt bruk återinvigdes. Västerviks Demokraten
27/9 1965.
 14. Notis om samma evenemang. Östgöten 28/9 1965.
 15. Ceeny: Kypen från 1777 åter i bruk vid Ösjöfors ...
VbT 19/10 1965.
 16. (Utsänd medarbetare): Handpappersbruk från 1777 är åter i gång i Ösjöfors.
GHT 27/11 1965.
 17. TOM SELANDER: Invit till kungens bord i Östgötabygd (avsnitt om
Ösjöfors). I serien "Annorlunda mil med bil",
SvD 25/7 1966.

forts

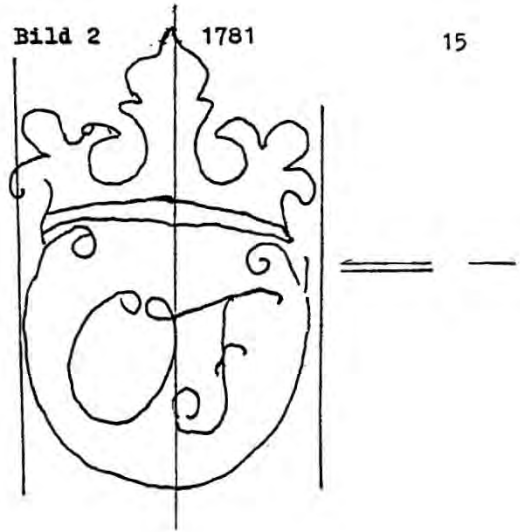
18. TORE ATTELID: Sveriges sista handpappersbruk. BOKVÄNNEN (utg av Sällskapet Bokvännerna) 1966:5, s 111-13. Sthlm 1966.
19. HARRY ERICSON: Papper som trotsar tidens tand. VbT:s Julläsning 1966, s 23.
20. HARRY ERICSON: Daniel och Samuel från Ösjöfors handpappersbruk i Rumskulla socken. VbT 16/1 och 23/1 1970.
21. NILS MÅRHEDEN: Ösjöfors gamla pappersbruk får hela sin miljö bevarad. ÖC 9/12 1970.
22. Mindre notis om samma. Västervikstidningen 27/5 1971.
23. FINN NORGHEN: Handpappersbruk i malpåse ... ÖC(?) 28/1 1972.
24. CARL-GUSTAF VON ESSEN: 100 år papper i Silverdalen (första avsnittet: Papperstillverkning i Kalmar län) SILVERBLADET:s jubileumsnummer (AB Brusafors-Hällefors personaltidning) 1974:24. Vimmerby 1974.
25. NILS MÅRHEDEN: Ösjöfors handpappersbruk besöks årligen av 3000 turister. ÖC 1975 (datum saknas).

De flesta artiklarna är illustrerade med en eller flera bilder från Ösjöfors.

Bild 2

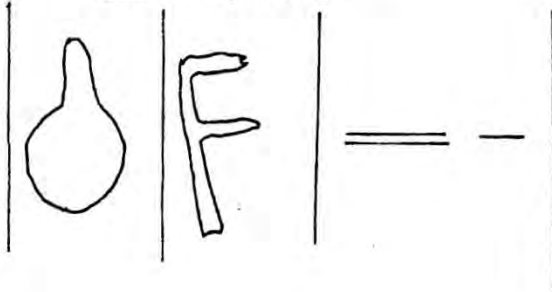
1781

15

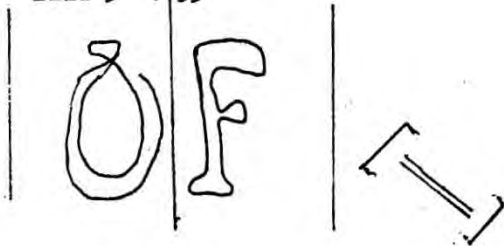
vZ

Bild 1 7/8 1780

v

Bild 3 1793

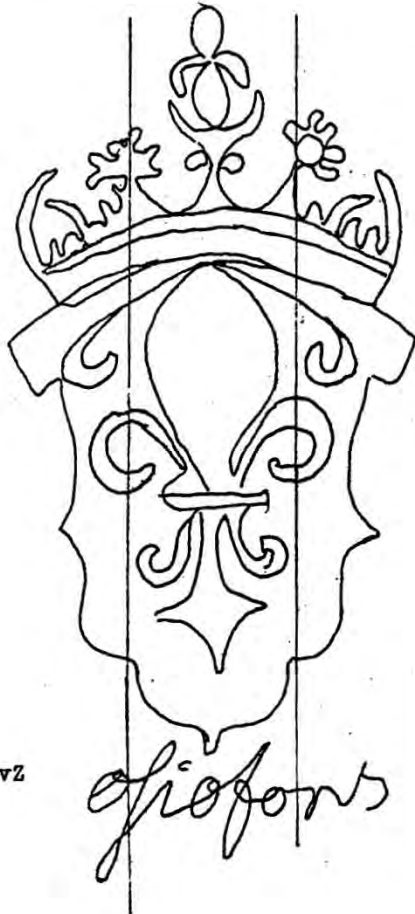

v

Bild 4 5/5 1793

hZ

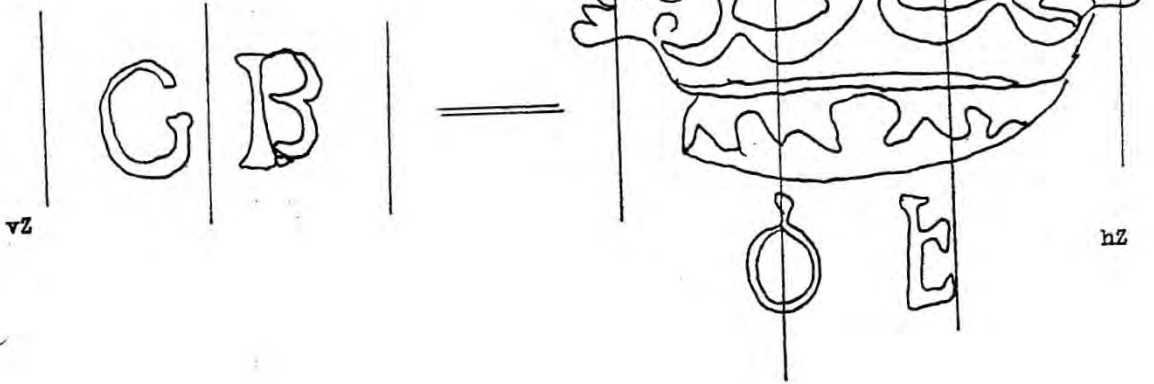
vZ

Bild 5 10/12 1795

h

Bild 6 1796

vZ

hZ

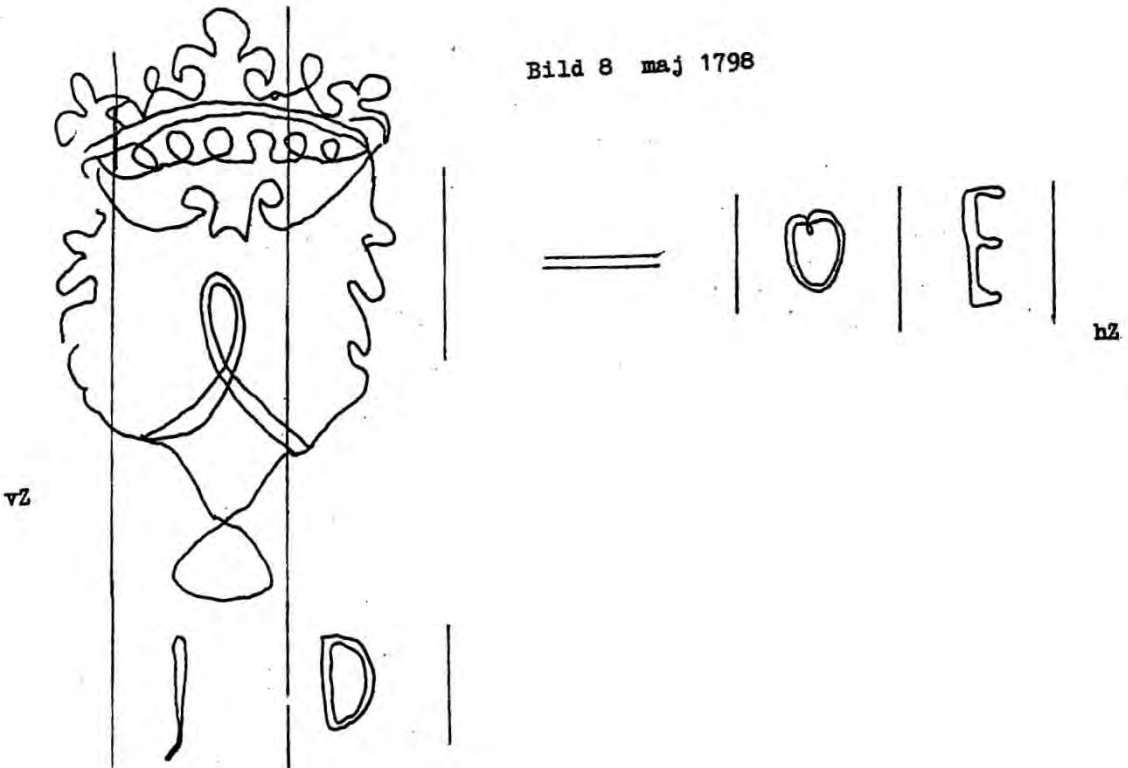
Bild 7 11/4 1798

vZ

hZ

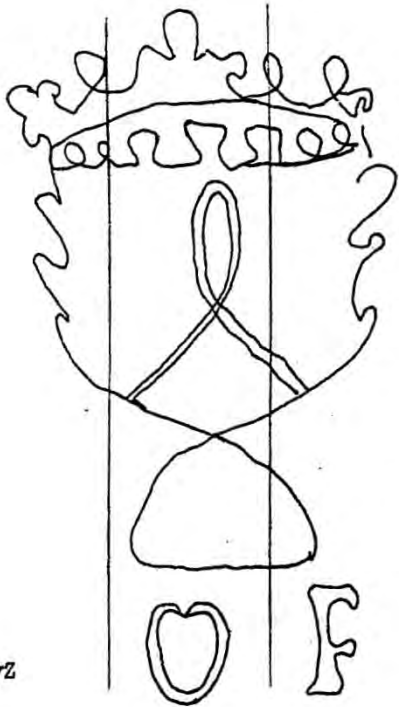
Bild 8 maj 1798

vZ

hZ

Bild 9 dec 1799

vZ

hZ

Bild 10 1801

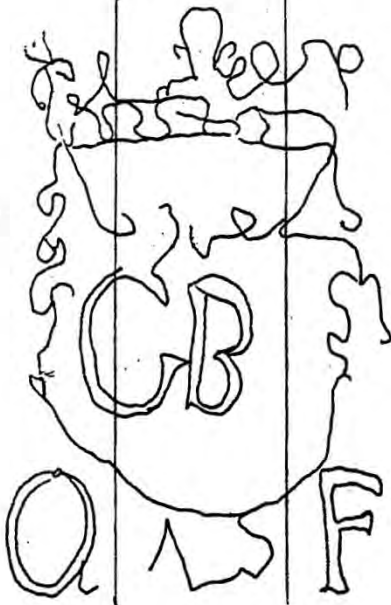
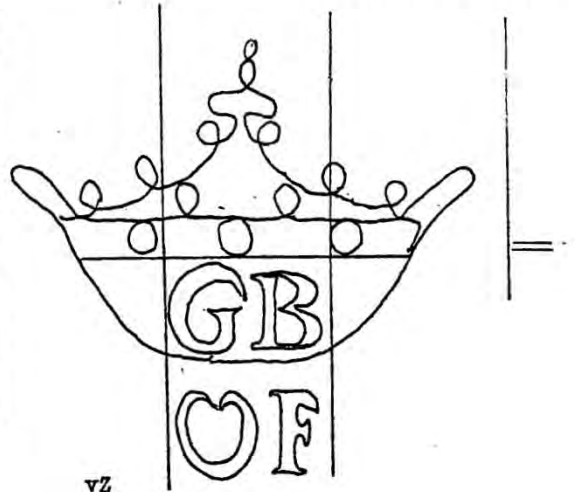

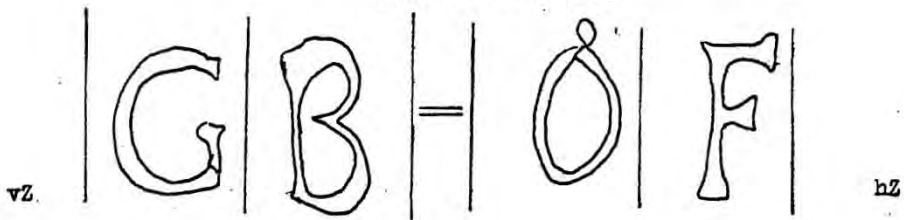
Bild 11 Ca 1800

vZ

vZ

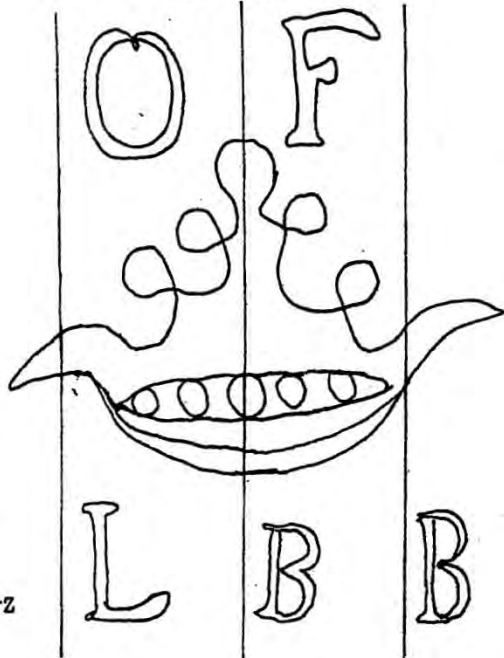
Bild 12 dec 1795

vZ

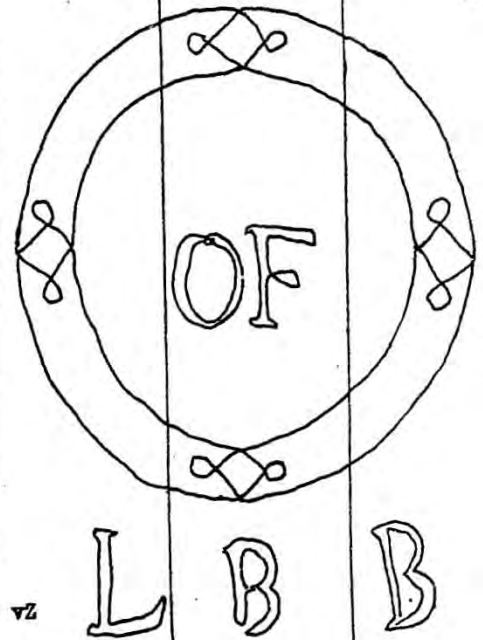
hZ

Bild 13 u.ä.

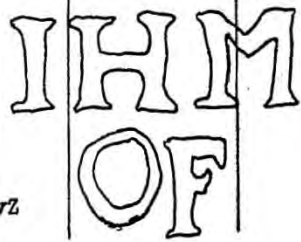
vZ

Bild 14 u.ä.

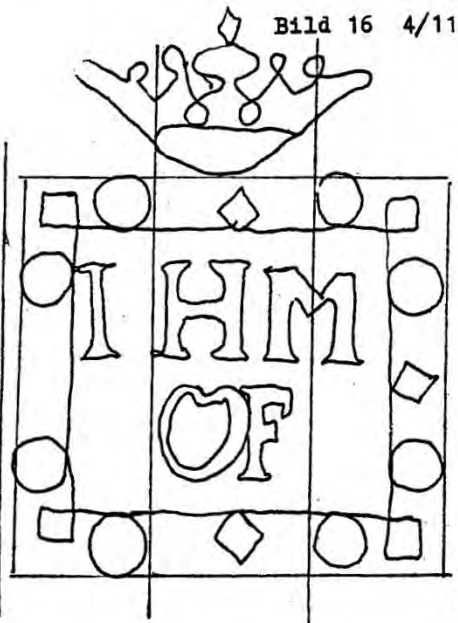
vZ

Bild 15 13/1 1805

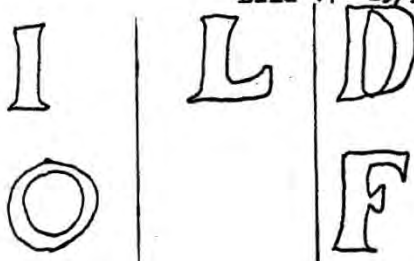
vZ

Bild 16 4/11 1805

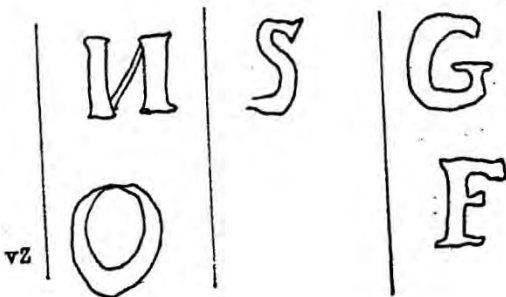
vZ

Bild 17 23/3 1806

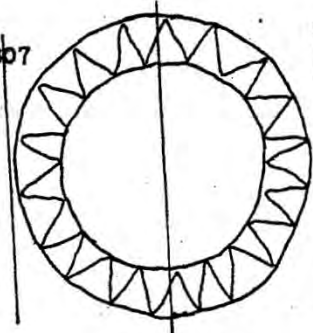

vA

Bild 18 3/11 1807

vZ

hZ

Bild 19 26/10 1812

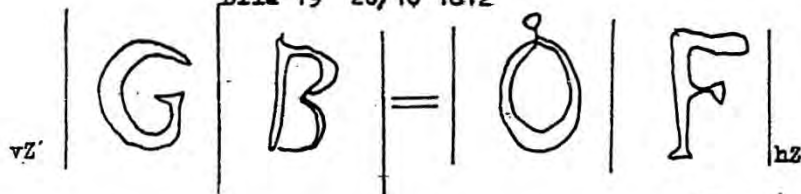

Bild 20 26/10 1812

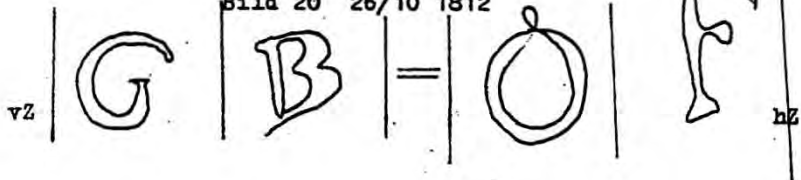

Bild 21 26/10 1812

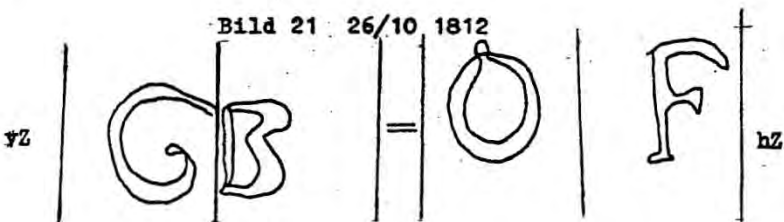

Bild 22 1/6 1812

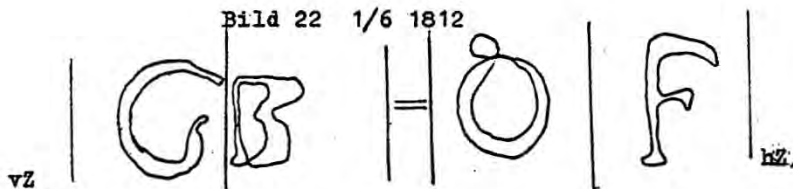

Bild 23 1/6 1812

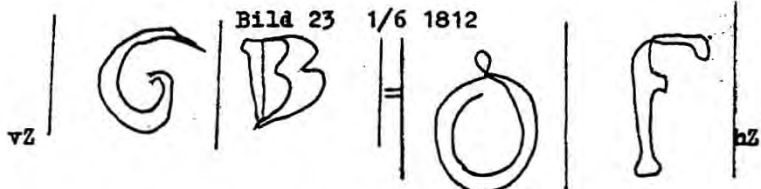

Bild 24 13/6 1812

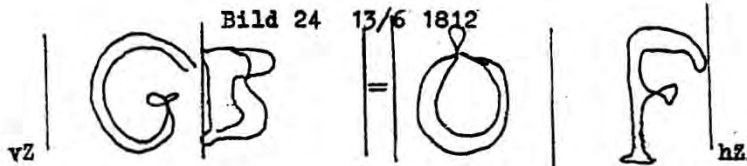

Bild 25 1/6 1812

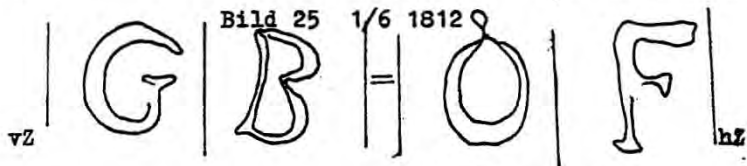

Bild 26 24/11 1812

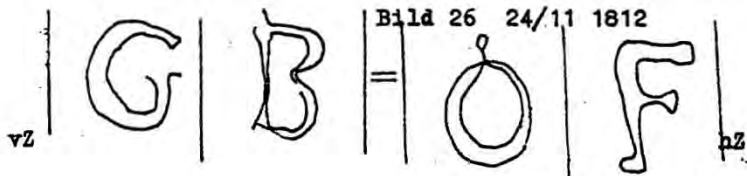

Bild 28 6/4 1812

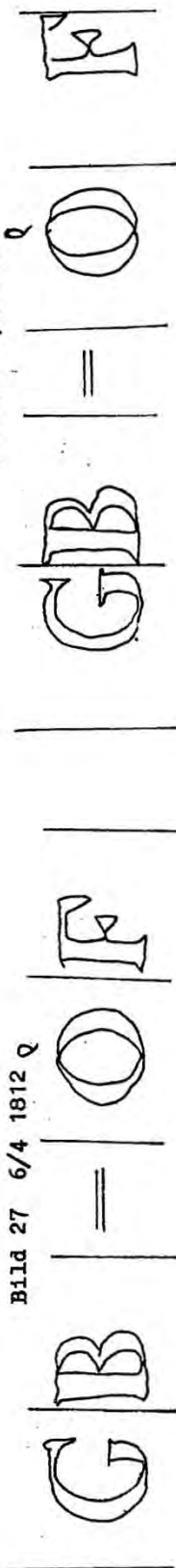

Bild 29 nov 1813

Bild 30

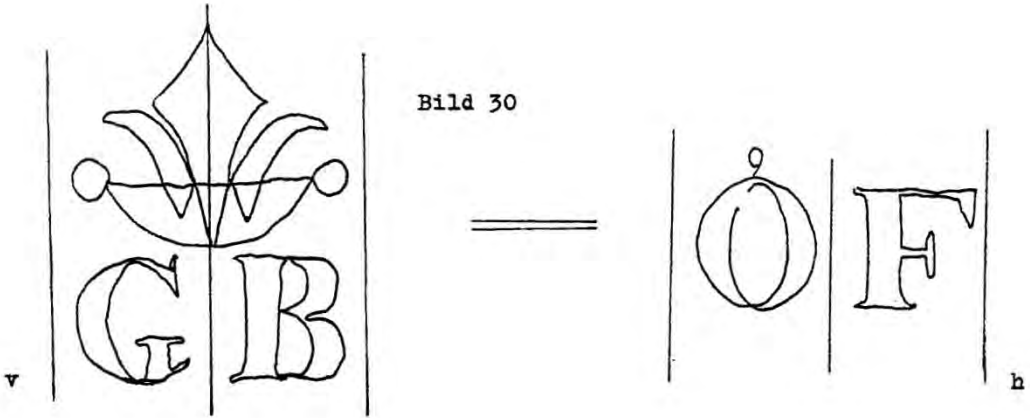

Bild 31 2/12 1818

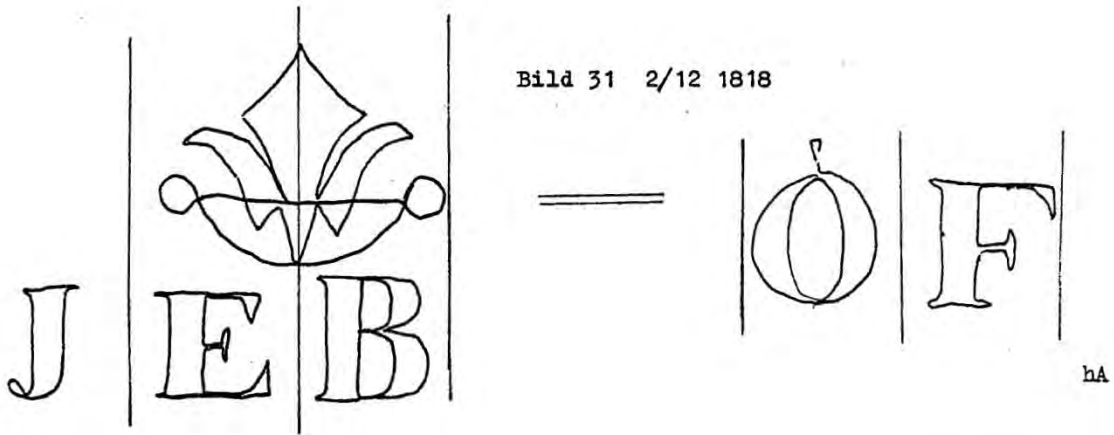

Bild 32

Bild 33

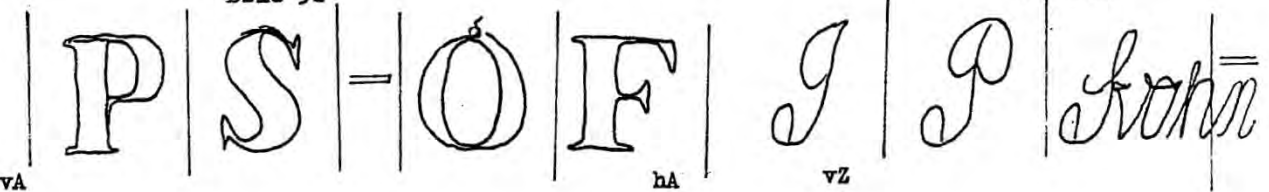
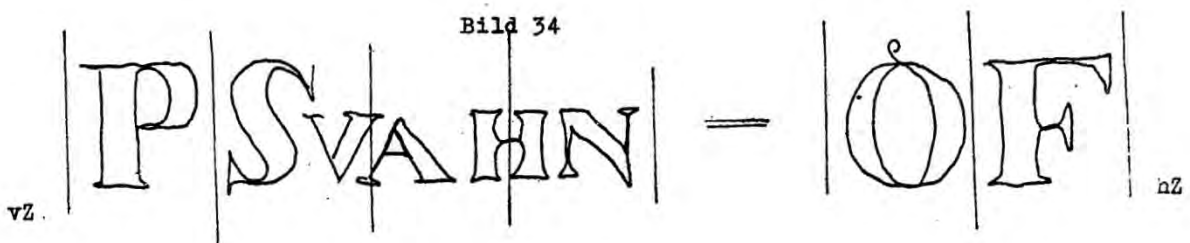

Bild 34

LARS DRISTIG

GRUNDAREN AV ÖSJÖFORS HANDPAPPERSBRUK ÅR 1777

Av Harry Ericson

Lars Dristig föddes år 1727 i Svinhult, Östergötlands sydligaste socken, Ydre härad. Socknen utgör en lövskogs- och bergsbygd nordväst om Vimmerby och genomflytes av Stångån. Socknen gränsar bl a vid Ydrefors till Småland.

Kyrkboken förmåler följande:

Svinhult C:2 Anno 1727

d. 6 Sept föddes Lars och hustru Elisabets barn i Attorp

LARS

och Christnades den 10 i samma månad

Vittnen: Anders i Attorp, Hans ihm
Drängen Christian i Svinhult
Mårten i Stora Gluggebo
Hustru Karin i Grevekulla
Hustru Margareta i Attorp
Pigan Elin i Attorp
Pigan Britta i Kjelltorpet

Om Lars Dristigs unga år är känt att han blev soldat, tog namnet Dristig och utbildades till trumslagare. Denna titel värdesatte han tydligen, då han i olika sammanhang skrev sig som trumslagaren Lars Dristig långt efter att han som välbeställd bonde och bruksägare framlevde sitt liv.

Lars Dristig gifte sig tidigt med Maria Svensdotter (även Larsdotter förekommer), en i två tidigare äktenskap beprövad kvinna, född redan år 1715 i Rumskulla socken. Genom äktenskapet blev han ägare till Norrhults gård i Rumskulla socken, där han sedan bodde till sin död. Norrhult var en by bestående av flera gårdar och torp. Till Dristigs gård hörde betydande skogsmarker utmed Stångån jämte tillhörande torp. Vid Ösjöfors fanns sedan gammalt en mjölkvarn, tyvärr på senare år riven. Dock kvarstår ännu delar av den brygga, som ledde upp till kvarnen, samt ett flertal kvarnstenar i närheten därav.

I Norrhult finns ett minnesmärke, som vittnar om urgammal bebyggelse. På ett ganska öppet fält inom området står fyra, minst 2 m höga, träkors resta, bildande en kvadrat med ett 50-tal meter mellan korsen. Genom tiderna har korsen förnyats undan för undan, då tidens tand gjort att de blivit förstörda. På ett av korsen finns en platta med följande inskription:

"Övande sin gudstjänst, firande av bortgångna fäder,
fredade för förföljelser i Blot-Svens tid, samlades
här enligt sägnen ortens första kristna till julmäsas
anno 1071." (10.7.1965)

Blot-Sven var enl tillägget till Hervararsagan en av svearnas konungar i slutet av 1000-talet. Den isländska sagan berättar följande: Då Inge d ä på grund av kristet nit vägrade delta i det hedniska offret vid svearnas ting, fördrevs han. Sven, broder till Inges drottning, säges då ha valts

till konung och förrättat offret ("blotat"), varav han erhöll namnet Blot-Sven. Inom tre år återkom Inge, överrumplade och nedhögg Sven. Svens uppträdande plägar förläggas till omkr 1080, emedan en hednisk reaktion hos svearna då synes ha ägt rum. Med stöd av några runstensinskrifter har den förmodan uttalats, att Sven tillhörde Ynglingaätten. (Nordisk Familjebok, tredje upplagan.)

I Erik Thunelds år 1831 utgivna upplaga av "Geografi över Konungariket Sverige" uppges att upprorsstiftaren Nils Dacke höll sig de tre vintrarna 1543-1545 dold i en källare på Norrhults ägor. (Tydliga spår av källaren 10.7.1965.)

I Lars Dristigs äktenskap med Maria föddes tre söner: Samuel, född 1752, Petter, född 1755, och Johannes, född 1761.

Under 1700-talets senare hälft hade handpapperstillverkningen i Sverige uppnått det stadiet att ett stort antal svenska, välutbildade gesäller sökte sig ut till nya platser för att kunna hävda sig och om möjligt nå mästarvärdigheten. Troligen hade även Lars Dristig träffat vandrande gesäller, som uppmuntrat honom till grundandet av ett pappersbruk vid Ösjöfors.

Föräldrarnas omsorger om sina söner har även kunnat spela en roll. År 1777 var sönerns ålder 25, 22 resp 16 år. Enligt tidens sed skulle äldste sonen övertaga gården efter sin far, de två yngres framtid tedde sig mörkare även om de skulle kunna undgå att som "backstugusittare" stanna kvar vid gården. Så hände i många fall trots s k utlösning med arvslott, som i regel utgjorde mycket små penningbelopp. Härtill hörde att mellansonen, Petter, var den ende av sönerna som var särskilt intresserad av jordbruk. (Hur ägofördelningen skedde, se nedan.)

Väl förberedd för pappersbrukets tillblivelse inlämnade Lars Dristig stadgenlig ansökan om privilegium för Ösjöfors Pappersbruk till Kommerskollegium, vilken beviljades med ett omfattande privilegiebrev den 10 juni 1777. Bevillingen gällde för avskedade trumslagaren Lars Dristig. Bruket anlades samma år. (Kopia av privilegiebrevet finns till påseende för intresserade på jubileumsdagen.)

Att finna brukets första pappersmakare erbjuder för amatörforskaren vissa svårigheter, då den vanliga skriftserien, husförhörslängderna, för Rumskulla sockens del inleds först med AI:1 för åren 1789-1797. Ett försök gjordes att i de äldre kyrkböckerna nå resultat med ledning av födda barn, giftermål och dödsfall. Två pappersmakare, som kom till Ösjöfors under dess allra första tid, kan enligt följande uppgifter nämnas dokumenterade:

Ur kyrkboken Rumskulla C:4, 1771-1801:

1. Pappersmakaren Zacharias Lönnberg född 10/8 1747.
Gift 26/12 1780: Maria Samuelsdotter född 6/1 1754 Hesselby
Barn: Erik Johan " 19/4 1782 Ösjöfors
Carl Fredric " 1/12 1784 "
Johannes " 20/4 1787 "
2. Pappersmakaren Petter Widerström född 1744 eller 1745.
Gift: Anna Eleonora Sederstrand
Barn: Israel Magnus född 19/9 1779 Ösjöfors

Ant. till 1: Zacharias Lönnberg flyttade från Ösjöfors till Vestrum (Gölpa pappersbruk), där två söner föddes: Anders Peter, 1791, och Carl Eric, 1798. År 1803 flyttade familjen tillbaka till Ösjöfors. Zacharias Lönnberg var född i Lönneberga. Hans far var soldaten Per Trast. Namnet Lönnberg antog han efter tidens sed, då han blivit pappersmakargesäll. Det må glädja Brusafors-Hällefors pappersbruk och alla därifrån, som gjort och gör så mycket för Ösjöfors, att en av de första pappersmakarna vid detta bruk kom från Lönneberga socken.

Ant. till 2: Petter Widerström tillhör en pappersmakarsläkt, som vid ett stort antal pappersbruk innehåft ledande ställningar, främst inom Smålands många handbruk.

Ösjöfors blev aldrig ett stort bruk men kan i sin historia ändå framstå som betydande bl a genom att brukets pappersmakare var av hög kvalitet och senare i många fall bekläddes ledande ställningar vid andra handpappersbruk. Här skall endast presenteras några från tiden då släkten Dristig ägde bruket, dvs från 1777 till 1841 (1844).

Johannes Dristig, grundarens yngste son, blev från brukets början lärling och gesäll, benämnes pappersmakare och mot slutet av 1700-talet får han heders-titeln faktor, vilket dock ej hindrar honom att utflytta till Södra Vi år 1804, där han bosätter sig på gården 1/4 mtl Mjösjöhult. Flyttar senare till Horns socken och fortsätter som mästare på Blomsfors handpappersbruk. Härifrån återvänder han till sin gård Mjösjöhult och är troligen med vid något av de tre bruken Bråneholm, Gustafsholm och Mariedal, som uppfördes i Södra Vi åren 1814-1815.

Jon Liljedahl, (född 1779), var pappersmakare på Ösjöfors åren 1798-1807. De två sista åren vistades han tidvis i Kisa, där han på uppdrag byggde Örneströms handbruk. Han flyttade 1807 till detta bruk som pappersmästare och blev längre fram brukets ägare. Han blev befryndad med släkten Dristig genom att Samuel Dristigs hustru, Juliana Heldenstedt, var faster till Jon Liljedahls hustru Christina Charlotta Heldenstedt.

^{Svensson}
Jonas Magnus Cederdahl, (född 1773), kom ungefär samtidigt med Jon Liljedahl till Ösjöfors, flyttade år 1800 till Blomsfors i Horn och grundade år 1805 Cederholm och år 1815 Mariedal, båda bruken i Gårdserums socken. En son till Jon Liljedahl och en dotter till Cederdahl ingick äktenskap. På jubileet vid Ösjöfors återfinns sju generationer av dessa män i den svenska handpappersbrukens historia främste vetenskapligt forskande fil mag Gösta Liljedahl.

Gustaf Boman, (född 1762), med ursprung från Bruzaholm i Hults sn, kom till Ösjöfors 1797 med erfarenheter från Kvill i Ökna sn, återvände till hembruket år 1803 men återvände till Ösjöfors som fabriquéur år 1807 och stannade till sin död år 1817.

Johan Peter Cederholm, (född 1788 i Eksjö), var vid Ösjöfors åren kring 1812, då sonen Carl Johan föddes, flyttade först till Horn och sedan 1815 till Gustafsholms handbruk i Södra Vi, där han blev pappersmästare. En annan son, Per Wilhelm, född 1818 på Gustafsholm, flyttade därifrån som gesäll till Lindbacka, nära Örebro, där han senare blev brukets mästare och 1/2-ägare. Per Wilhelms son, Julius Cederholm, blev Lindbacka pappersbruks siste ägare fram till det nedlades år 1911. Och Rumsulla Hembygdsförenings nuvarande ordförande, Axel Karlsson, kan i sitt nit med ordnandet av brukets 200-årsfirande med tillfredsställelse tänka på att här verkade och föddes hans anfäder för 165 år sedan.

Här kunde staplas män vid män, som under Dristig-tiden verkat på Ösjöfors och senare utfört aktningvärdas uppgifter vid andra bruk. Som avslutning på denna kavalkad skall några ord nämnas om två vid bruket födda bröder, som väl försvarar sina platser i detta sammanhang.

Farfadern hette Sune Sunesson Hallman och var mjölnare på Ösjöfors kvarn till sin död 1776. Hans då 17-åriga son, Nils Sunesson, anställdes då som torpare i Dahlstugan intill det bruk som grundades året efter faderns död. Med sin mor levde han här ogift i 21 år och fick sedan i sitt äktenskap 6 barn, varav två söner, Daniel, född 1803, och Samuel, född 1808. Barnens mor dog tidigt och fadern gifte sig två gånger till medan de sex ännu var barn. Sönernas faddrar var bl a Jon Liljedahl för Daniel och Petter Dristig för Samuel. - Trogen sitt fadderskap tog Liljedahl den 15-åriga Daniel till Örneström och utbildade honom till pappersmakare. Då Samuel nått samma ålder blev det hans tur att vidareutbildas på Örneström, efter att en tid dessförinnan varit lärling hos Cederholm på Gustafsholm i Södra Vi.

Som välutbildade pappersmakare antog bröderna namnen Daniel Blomdahl och Samuel Blomberg.

Daniel for från Örneström till Totebo pappersbruk i Hjorteds sn, varifrån han efter kort tid återvände till Ösjöfors för en tid av $\frac{1}{2}$ - 1 år. Färden gick då vidare till Stensholms pappersbruk i Hakarp, där han var pappersmakare 1824-1829. Härifrån kom han till Gustafs Bruk, nära Skövde, och därifrån som mästare till Karlsfors Bruk i Mariestad. Här återförenades de två bröderna år 1831, då Samuel efter utbildningen på Örneström blivit gesäll vid bruket. Men gesällvandringens beprövade lust förde dem till nya uppgifter. På Gustafs Bruk möttes bröderna åter och Daniel antog titeln fabrikör. Som sådan uppehöll han sig även en andra period vid Stensholms bruk. Senare inköpte han en gård i Amnehärad (nuv Gullspång) och etablerade sig som "lanthandlare", fortfarande med titeln fabrikör. Här gjorde han sig ett aktat namn genom att verka i det allmännas tjänst, grundade brandförsäkringsförening, svarade för prästgårdsbyggen, var elektor vid riksdagsmannaval för bondeståndet m m. Hans namn har skrivits in i socknens historia. Han avled vid 75 års ålder 1878.

Samuel var efter sammanträffandena med brodern mästare. Bl a återvände han i mitten av 1830-talet till Örneström men återvände på nytt till Gustafs Bruk. Här förenades han med en pappersmästare, Sven Engström, och grundade tillsammans med denne Åkholmss bruk i Frösved sn och ersatte därmed en pappersmakare vid namn Johan Weiser, som uteblivit av okänd anledning. Åren 1842-1847 arrenderade Samuel Katrinefors bruk i Mariestad och grundade 1847 Blombacka pappersbruk i Nyeds socken i Värmland vid Lindforsälven. Trots den sena tidpunkten för grundandet av handbruk drev han sin verksamhet med framgång under en följd av år, dvs till sin död år 1867. Två söner till Samuel Blomberg var efter faderns bortgång en tid anställda vid Gullsby pappersbruk i Värmland.

De två bröderna Daniels och Samuels insatser i livet kastar ett ljus åter-sken till deras hembygd vid Ösjöfors bruk.

Lars Dristig synes ha varit hängiven sitt pappersbruk under hela sin återstående livstid. I husförhörslängden AI:1 1789-1797 är om honom inskrivet en intressant upplysning, nämligen att han "Bor i Ösjöfors". Denna notering kan sannolikt därjämte uppfattas så att byggandet av den ståtliga bruksbyggnaden ägt rum omkring år 1790.

Lars Dristig avled år 1800. Hans hustru gick ur tiden år 1803.

Hur ägareskapet av gård och bruk tedde sig efter faderns bortgång är ej fullt klarlagt. I "En bok om papper", utgiven år 1944, uppgives följande: "1777-1792 Lars Dristig, 1792-1797 bonden Petter Dristig, 1798-1844 först Johannes Dristig därefter Samuel Dristig." I varje fall ägdes bruket av den äldste sonen, Samuel, vid dennes frånfälle vid 89 års ålder 1841.

(Kopior av bouppteckningarna efter såväl Lars som Samuel Dristig finns till påseende för intresserade på jubileumsdagen.)

Lars Dristig och hans hustru jordades på Rumskulla kyrkogård; äldste sonen med maka fick samma vilorum. Den stora gravhällen, 1,3 x 2,3 meter, har vid senare restaurering av kyrkan lagts in i kyrkans kor till vänster om altarrunden och bär följande inskrift:

Denne gravsten betäcker stoftet
af
Brukspatronen
Lars Dristig
ifrån Norrhult
född 1727 d. 6 sept. död 1800 d. 23 febr.
samt
dess kära maka
Maria Svensdotter
född 1715 d. 14 febr. död 1803 d. 3 juni
Uppenb. 14:13 1)

Längre ned på stenen står inristat med betydligt enklare stil:

Samledes sonen
Brukspatronen
Samuel Dristig
från Norrhult
född d. 22 april 1752 död d. 24 febr. 1841
Es. 46 cap. 2)

- 1) Uppenb. 14:13 Och jag hörde en röst från himmelen säga: Skriv: saliga äro de döda, som i Herren dö härefter. Ja, säger Anden, de skola vila sig från sitt arbete, ty deras gärningar följa dem efter.
- 2) Es. 46 cap. (Här citeras endast vers 4) Ända till Eder ålderdom är jag densamme och intill dess I varden gråa skall jag alltjämt bära eder; så har jag hittills gjort, och framgent skall jag hålla eder uppe, jag skall bära och rädda eder.

Rumskulla kyrka och minnesstenen över Lars Dristig utgör en naturlig utgångspunkt för firandet av 200-årsminnet av Ösjöfors pappersbruk. Bruket är genom mångas medverkan alltfört bevarat som ett av de förnämsta vittnesbörden om handpappersbrukens epok. Grundarens insatser är väl värda vår vördnad och aktning.